

УДК 342.511

Г. В. Задорожнякандидат юридичних наук, доцент
Київська державна академія водного транспорту
ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ
В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено дослідженню впливу світогляду на становлення і розвиток інституту глави держави. Доведено, що утвердження нового світогляду зумовлює переосмислення, зміну та привнесення в науку нових методів, використання яких сприяє отриманню якісно нових результатів предметного дослідження. Зроблено висновок про те, що побудувати сильну Українську державу поза межами сильного національно орієнтованого лідера неможливо.

Ключові слова: глава держави, правовий статус, світогляд, методологія наукових досліджень

I. Вступ

Актуальність і вибір теми публікації зумовлені низкою чинників, зокрема: а) незавершеністю конституційно-правової реформи в Україні, невід'ємною складовою якої є інститут глави держави; б) доцільністю вибудовування цього інституту публічної влади на основі або/чи відповідно до тих світоглядних засад, які були і є прийнятними для суспільства загалом; в) необхідністю вибору тих методів наукового пошуку, використання яких не тільки відповідатиме світоглядним ідеям місця й ролі цього інституту в механізмі державної влади, а й допоможе розкрити сутність глави держави в державотворчому процесі.

Водночас постає питання: чому світоглядні засади дослідження правового статусу глави держави окреслено межами Середньовіччя. Відповідь – на поверхні. Справа в тому, що в епоху Середньовіччя відбулося світоглядне оновлення, висхідне підґрунтя якого становило християнство. Результати такого світоглядного оновлення відчутні й сьогодні, вони пронизують всі сфери суспільного життя, у тому числі й публічно-правові. Підтвердженням наведеного слугує навіть те, що глава світської держави складає присягу на Конституції держави й на Пересопницькому Євангелії – першому із відомих перекладів канонічних текстів староукраїнською мовою.

До когорти вчених, які досліджували окремі світоглядні аспекти формування правового статусу глави держави, належать О. В. Бойко, О. Т. Волощук, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. В. Майданник, П. Є. Недбайло, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілко, С. Г. Серьогіна, В. А. Шатіло, В. М. Шаповал та інші, праці яких заслуговують на увагу, проте поза сферою їх наукових інтересів залишилося питання аналізу впливу світогляду на вибір методів наукового дослідження інституту глави держави.

Незважаючи на те, що вироблення комплексного методологічного арсеналу наукового пошуку не є і не може бути самоціллю, оскільки кінцева мета такої діяльності полягає все ж не в пошуку засобів, а в духовно-теоретичному й практичному освоєнні світу та його процесів, проте його наявність інструментально забезпечує здійснення наукової діяльності та сприяє розв'язанню проблем, виокремлених ученими. Важливість цього питання пояснюється й тим, що методологічному інструментарію наукового пізнання кореспондують отримані результати дослідження того чи іншого суспільного явища, у нашому випадку – правового статусу глави держави.

Відтак спостерігається певна структурна архітектоніка наукового пізнання: утвердження нового світогляду зумовлює переосмислення, зміну та привнесення в науку нових методів, використання яких дає якісно новий результат предметного дослідження. Виходячи з наведеного, логічним є твердження, що правовий статус глави держави в епоху Середньовіччя має відрізнитися від того, яким він був чи мислився, наприклад, в античний період.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає в дослідженні впливу світогляду на становлення і розвиток правовідносин, пов'язаних з інститутом глави держави, і з'ясуванні його впливу, тобто світогляду, на вибір методологічного інструментарію наукового пізнання цього публічно-правового інституту. Передбачається, що отримані результати дослідження допоможуть виокремити той методологічний інструментарій, використання якого сприятиме об'єктивному дослідженню правового статусу глави держави в умовах сьогодення.

Методологічну основу запропонованого дослідження становлять історичний, синергетичний, системний, логічний та діалектичний методи, завдяки чому вдалося дійти предметних висновків.

III. Результати

Інститут глави держави впродовж багатьох віків предметно вивчався філософами,

теоретиками права, теологами церкви, політичними та громадськими діячами, соціологами та іншими, які в процесі своєї інтелектуальної діяльності використовували численні методи наукового пошуку, завдяки чому вдалося окреслити й наповнити змістом відповідний понятійно-категоріальний апарат, визначити сутність й практичне значення цього публічно-правового інституту в системі світоглядних координат.

Відомий німецький філософ-гуманіст ХХ ст. А. Швейцер у своїй праці “Благоговіння перед життям” писав: “Було б нісенітницею намагатися заперечити зв'язок, що існує між правом і світоглядом. Для суспільства, як і для індивіда, життя без світогляду постає патологічним порушенням вищого чуття орієнтації ... Світогляд є зародком усіх ідей і переконань, які зумовлюють характер поведінки індивіда і суспільства” [12, с. 89–90]. Філософи зазначають, що світогляд необхідно розуміти як “систему принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, які визначають напрям діяльності і відношення до дійсності” [11, с. 284]. За змістом наведеного поняття світогляд базується на системі узагальнених знань суб'єкта й зумовлює певний спосіб бачення, розуміння, аналізу та оцінювання ним соціально-правових явищ, одним з яких є інститут глави держави.

Із поступовим завершенням епохи античності настала криза державності на європейському континенті. В ІV–V ст. настає необхідність формування нового світогляду, оскільки елінізм, як зазначав італійський богослов Луїджі Падовезе, вичерпав свою об'єднуючу функцію в імперії, де народи різних рас і релігій, з різними політичними й суспільними структурами, об'єднані однією мовою і культурою, і де затверджено майже усюди структуру грецького полісу [6, с. 148].

Античний світогляд ґрунтувався на космологічній єдності всесвіту, в основі якого була людина. Водночас висхідним підґрунтям формування світоглядних позицій Середньовіччя стала християнська релігія, а джерелом знань – Святе Письмо. Згідно з Божественним Одкровенням, цей світ має початок і кінець: від створення світу Богом до “страшного суду”. Отже, важливою складовою середньовічного релігійного світогляду, на відміну від античного циклічного світорозуміння, є векторно-часовий рух життя на землі, тобто історичний підхід розвитку суспільства. Саме таке світоглядне бачення пізнання світу спонукало до життя історичний метод дослідження соціальних явищ, одним з яких є інститут глави держави.

Блаженний Августин, якого називають апологетом об'єктивної історичної дійсності, доводив, що християнство має стати підґрунтям формування нового світогляду. І для цього були всі передумови, оскільки й на

Заході, й на Сході церква фактично спасала державу, здійснюючи її функції, зокрема освітню, культурну, суддівську та ін. Проте Схід і Захід у цьому аспекті суттєво відрізнявся. І Блаженний Августин осмислив цю різницю так: “На Сході ... один незмінюваний принцип церковної політики увічнений імператором Костянтином у класичному вислові: “Що я хочу, те буде всім канон”, – говорив він собору єпископів у Мілані. Зовсім інше відбувається на Заході. Тут протягом ІV-го і V-го століть ... ми бачимо швидке зростання і посилення незалежності єпископату ... духовна влада тут володарює над світською” [3, с. 683–684]. Августин навіть скаржиться на те, що він “до того завантажений світськими цивільними справами, що це заважає йому правити пастирські обов'язки” [3, с. 688]. Таким чином, Блаженний Августин жив в епоху зародження нового світогляду й, більше того, був причетний до його формування. Відтак постає питання: які методи наукового пошуку були зумовлені потребами часу в процесі дослідження інститутів влади в умовах, як зазначалося, кризи державності та зародження і зміцнення теоретизованих християнських учень, які містили чимало питань, пов'язаних із правовою природою влади, необхідністю дотримання встановлених приписів і заповідей, покараннями за їх порушення тощо.

Необхідність оновлення державності як форми суспільно-політичного буття народів вимагало від учених, теологів обґрунтування конкретних світоглядних засад. Такою концептуальною світоглядною засадою державотворення в післяантичному світі є принцип **“єдиний народ, єдина релігія, єдина держава”**. Розробка цієї концепції лягла на плечі теологів, яскравим представником яких є Августин Блаженний. “Основними структурними закономірностями буття в Августина, – як стверджує В. В. Бичков, – є насамперед цілісність і єдність” [4, с. 534]. Незважаючи на писемну красномовність теолога, наповнену низкою етико-ліричних відступів, його вчення має науковий зміст. Луїджі Падовезе, вказуючи на роль представників церкви в освітньому державотворенні, стверджував, що богослови є особами духовного стану, в яких “погляд на Церкву і науковий дух мають бути пов'язані між собою” [6, с. 28].

Отже, постають питання: чи було відірваним теологічне вчення Августина Блаженного від життя і які методи дослідження він використовував. Аналіз змісту його численних праць вказує, що раціональне пояснення існуючого вабило теолога Августина. “Цей раціоналізм, – як доводив відомий правознавець Є. М. Трубецький, – був до душі мислителю...; він шукав світопізнання наукового”, “гностичний раціоналізм” був “споріднений його південному африканському темпераменту” [3, с. 703].

Таким чином, теолог, оперуючи знаннями Святого Письма, не переслідував мету створення ідеального світу чи ідеальних держав, як це було властиво філософам античності, а шукав, озброївшись методами раціонального пошуку, саме можливі та/або реальні шляхи державотворення. “Думка Августина, – як доводив французький історик Марру Анрі-Ірене, – ґрунтується на життєвому досвіді” [7, с. 77]. Разом з тим, помилково було б обмежувати дослідницький інструментарій Августина Блаженного наведеними методами. Так, методи диспуту й синтезу, діалектичний і логічний методи, а також низка інших засобів наукового дослідження були використані ним у процесі обґрунтування ряду теологічних і державно-правових питань. Таке багатство методологічних засобів наукового пошуку предметно цікавило учених і в більш пізніші часи.

Так, починаючи з XI ст. теологічна допитливість стала відроджувати й освоювати низку дослідницьких методів, за інструментами – основними принципами – звернулися, як вказують вчені, саме до Августина. Дійсно, методологічний інструментарій, розроблений цим теологом, захоплював відомих докторів теології від Ансельмана до Абеляра та їх противників, тобто від Петра Даміані до Бернара Клеворського [7, с. 171].

Світоглядні міркування Ф. Аквінського частково також сформувалися під впливом наукової спадщини Августина Блаженного, про що свідчить реалістичне спрямування низки його доктринальних положень. Так, заслуговує на увагу використання Ф. Аквінським системно-аналітичного методу дослідження в процесі виокремлення передумов ефективного розвитку держави, де визначальна роль відводилася правителю держави. Середньовічний теолог стверджував, що для цілеспрямованого розвитку держави необхідно дотримуватися трьох умов: по-перше, підтримувати сформований устрій у державі; по-друге, необхідно, щоб правитель держави був наділений найголовнішими повноваженнями й виконував ті завдання, яких вимагає ця посада; по-третє, потрібно аби правитель виявляв чесноти й керувався законами [1, с. 540].

Заслуга Ф. Аквінського в розробці інструментарію наукового дослідження правового статусу глави держави полягає в розробці та застосуванні ним методу раціонального поєднання суджень теократичного та світського спрямування, завдяки чому монарх як глава держави сприймався як “посланник Божий”, що зумовлювало й відповідне шанобливе ставлення до нього, а з іншого – його сприймали як звичайну людину, за гріховні діяння якої, він повинен нести покарання. Відтак, правовий статус глави держави, за вченням богослова, характери-

зувався двоєдиним поєднанням світського й божественного начал.

Утім святий Тома не був першим, хто взявся за цю проблему. До нього це питання розглядали такі світські професори права, як Вільгельм з Оксеру та Александер з Гельса та ін. Крім того, учитель Ф. Аквінського Альберт Великий, як стверджує А. О. Баумейстер, “був першим мислителем на латинському Заході, хто систематично читав, парафразував і коментував повний корпус творів Аристотеля” [2, с. 74–75], і застосовував такі методи наукової діяльності, як методи аналізу й синтезу, порівняльний та ін. Як результат, Ф. Аквінський перейняв у свого вчителя не тільки методологічні прийоми наукового дослідження, які згодом доповнив і розширив, а й звернувся до тих теологічних і світських тем, які цікавили Альберта Великого.

Порівняльний метод наукового пошуку також активно використовувався Ф. Аквінським не тільки в процесі дослідження правового статусу глави держави, а й більш загальних державно-правових інститутів, зокрема влади, держави тощо. Так, розмірковуючи над сутністю влади, він дійшов висновку, що “співвідношення влади й держави аналогічне співвідношенню душі й тіла, Бога й світу” [8, с. 98].

Метод логічного аналізу лежить в основі обґрунтування Ф. Аквінським питання щодо необхідності функціонування інституту монарха в державі, в руках якого має бути сконцентрована публічна влада. Сутність такої влади є повне підпорядкування нижчих вищим, завдяки чому держава не гине. Використання наведеного методу дослідження підтверджено й таким його міркуванням. “(Дослідник), розглядаючи державний устрій, – писав теолог у “Коментарі до Аристотелевої “Політики”, – повинен спочатку з’ясувати, що передує поняттю “держава”, а про це ми можемо судити лише тоді, коли розглянемо діяльність того чи іншого (правителя), наприклад, тирана, з чого буде зрозуміло, якою за змістом та характером є та чи інша держава [1, с. 308].

Присутність структурно-аналітичного методу є логічним продовженням у процесі дослідження форм тиранії, які автор виводить зі змісту повноважень правителя та способів його володарювання. На думку Ф. Аквінського, є три форми тиранії: 1) коли особи обираються на верховні посади з необмеженими повноваженнями; 2) правителі управляють деспотично, керуючись тільки своєю волею, і нехтуючи законами; 3) кожен (із державців) не кориться законам, правителі через насильство панують над кращими людьми задля власної вигоди, а не в інтересах підлеглих [1, с. 415].

На думку Р. Давида, саме з праць Ф. Аквінського розпочинається відродження

права в Європі: “дохристиянська філософія, яка ґрунтувалася на розумі, значною мірою відповідала божественному закону” [5, с. 42]. Отже, Фома Аквінський уособлює відмінний від античного світу світогляд, в основі якого лежить не філософське, а теологічне вчення.

Таким чином, у період раннього й частково зрілого Середньовіччя теологи, філософи черпали свої аргументи щодо правового статусу правителя держави зі Святого Письма, різниця між ними – в трактуванні. Методологічна складова таких досліджень є двояке походження: деякі методи перенесено з епохи античності, інші – сформована відповідно до досягнутого рівня розвитку науки, в тому числі й під впливом релігійного світогляду.

У період пізнього Середньовіччя в Європі затверджено епоху Відродження, що охоплює часові межі від 40-х рр. XIV ст. до перших десятиріч XVII ст. Характерними рисами Відродження є звернення до культурної спадщини античності, її світський, антиклерикальний характер, духовне світоглядне оновлення тощо. Ця епоха ознаменувалася врешті-решт і новим методологічним піднесенням відносно дослідження правового статусу глави держави. Такими методами, як зазначають вітчизняні вчені, є експериментальний метод, метод емпіричного пізнання тощо [10, с. 80].

IV. Висновки

З вищезазначеного можна дійти таких висновків:

1) новий світогляд передбачає переосмислення, заміну та привнесення в науку нових методів, використання яких зумовлює якісно новий результат предметного дослідження. Методи наукового дослідження за своєю інструментальною цінністю мають бути прагматичними, тобто забезпечувати реалістичне спрямування доктринальних положень щодо правового статусу глави держави в державотворчих умовах, що існують і розвиваються;

2) історичний та історико-правовий методи мають використовуватися в процесі дослідження правового статусу глави держави, що сприятиме оновленню цього інституту відповідно до національних світоглядних традицій;

3) світоглядний принцип державотворення “єдиний народ, єдина релігія, єдина держава”, який продукувався в епоху Середньовіччя, має бути доповнений світогляд-

ною засадою сучасного державотворення, відповідно до якої побудувати сильну Українську державу поза межами сильного національно орієнтованого лідера неможливо, і саме на цих висхідних засадах мають ґрунтуватися конституційні зміни правового статусу глави держави.

Список використаної літератури

1. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої “Політики” / Ф. Аквінський; пер. з лат. О. Кислюка; передм. В. Катусенка. – Київ: Основи, 2000. – С. 540.
2. Баумейстер А. О. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / А. О. Баумейстер. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – С. 74–75.
3. Блаженный Августин. Творения / сост. С. И. Еремеева. – Санкт-Петербург, АЛЕТЕЯ, 1998. – Т. 2. Теологические трактаты. – С. 683–684.
4. Бычков В. В. AESTETICA PATRUM / В. В. Бычков // Эстетика отцов церкви. Апологеты. Блаженный Августин. – Москва: Ладомир, 1995. – С. 534.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спиноза; пер. с фр. В. А. Туманова. – Москва: Междунар. Отношения, 2009. – С. 42.
6. Луїджі П. Вступ до патристичного богослов'я / Луїджі Падовезе; пер. з лат. Г. Теодорович. – Львів, 2001. – С. 148.
7. Марру Анри-Ирене. Святой Августин и августианство / Анри-Ирене Марру; пер. с фр. О. Головой. – Долгопрудный: Вестком, 1999. – С. 77.
8. Мироненко О. М. Тома Аквінський / Юридичне енциклопедія в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Київ: Укр. енцикл., 2004. – Т. 6: Т–Я. – С. 98.
9. Новгородцев П. И. Сочинения / П. И. Новгородцев; сост., вступ. статья и прим. М. А. Колерова, Н. С. Плотникова. – Москва: Раритет, 1995. – С. 26.
10. Оноприенко В. И. Методологические вопросы науковедения / В. И. Оноприенко. – Киев: Укр ИНТЭИ, 2001. – С. 90.
11. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – Москва: Политиздат, 1987. – С. 284.
12. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер; пер. с нем. – Москва: 1992. – С. 89–90.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014.

Задорожня Г. В. Исследование правового статуса главы государства в эпоху Средневековья: мировоззренческо-методологический аспект

Статья посвящена исследованию влияния мировоззрения на становление и развитие института главы государства. Доказано, что утверждение нового мировоззрения предопределяет переосмысление, изменение и привносит в науку новые методы, использование ко-

торых способствует получению качественно новых результатов предметного исследования. Сделан вывод о том, что построить сильное Украинское государство вне пределов сильного национально ориентированного лидера невозможно.

Ключевые слова: глава государства, правовой статус, мировоззрение, методология научных исследований.

Zadorozhnyia H. Research of Legal Status of Chapter of the State in the Epoch of Dark Ages: World View and Methodological Aspect

The article is devoted research of influence of world view on becoming and development of institute of chapter of the state. It is well-proven that claim of new world view is predetermined by an analysis, change and enriches science new methods the use of which is instrumental in a receipt high-quality of new results of subject research.

In the article those world view principles of legal status are probed of chapter of the state which arose up in the epoch of dark Ages. To what exactly in the period of dark Ages? It is set that with gradual completion of epoch of antiquity the crisis of the state system came on the European continent. The necessity of forming of new world view comes in IV – V ages, as Hellenism exhausted the unifying function in an empire.

Ascending basis of world view update in the period of dark Ages was made by Christianity. The results of such world view update are perceptible and today, they influence on all spheres of public life. For example, a society of chapter of the state kisses book on the constitution of the state and on a canonical book Gospel.

Theologies of dark Ages, using knowledge of the Sainted Letter, did not try to create the ideal state at the head with a just ruler, as it was done by the philosophers of antiquity, but searched the real ways of construction of the state. Theocratic studies and society right united in the period of dark Ages. A chapter of the state was perceived as a “envoy is Divine” to which it is needed respectfully to belong, at the same time, he was perceived as an ordinary man which must carry punishment for the sins.

World view principle of creation of the state the “unique people, unique religion, single state”, which arose up in the epoch of dark Ages, must be complemented by a modern idea. A conclusion is done that building the strong Ukrainian state without the strong nationally oriented leader is impossible.

Key words: chapter of the state, legal status, world view, methodology of scientific researches.